

Бязмежны круг спакою і любові

«Даволі доўгі час я не займаўся літаратурой. Я пабываў у Сібіры, Узбекістане, Эстоніі, бачыў розныя землі і гарады.

І ўсюды на сваім шляху сустракаў і добрых, і благіх людзей. Найбольш добрых, і найбольш гэта помніш, бо на добрым вучышся сам. Я маю на ўвазе не якую дабрачынасць, а чуласць, сумленасць і прауду, няхай сабе жорсткую, чалавечыя ўчынкі.

А благія — гэта як памылкі друку».

Ян Скрыган «Кругі».

***

Разбираючи архівы бацькі, сярод папер, накідаў, кароткіх запісак, філасофскіх сентэнцый і высноў, дадумак, маргіналій мне трапіліся на вочы дзве фразы — «Сэрцу горкая далячынь» і «Спакою душы не будзе», датаваныя 1992 годам, апошнім годам жыцця бацькі. Яны востра і моцна ўрэзаліся ў мно памяць. Можа, былі прызначаны для загалоўкаў будучай драмы або трагедыі. А магчыма, у іх закладзены больш тонкі падтекст, сакральны сэнс якога патрабуе асаблівага разумення...

***

Знешне бацька здаваўся замкнёным, крыху суровым — чалавекам самім у сабе. За лінзамі акуляраў цяжка было прачытаць у вачах яго думкі і настроі. Усе свае ўражанні, перажыванні, ваганні, сумленні ён расказваў на старонках запісных кніжак і кніжачак і, канечно, на старонках дзённікаў. Тут ён мог па-выспявіцца, раскрыць патаемныя куточкі душы, паведаміць пра тое, што раздзірае яго сэрца. Тут быў яго сакральны свет.

Дзённікі я знайшла выпадкова, пасля смерці мамы. Дзесяць агульных пранумараваных сышткаў былі акуратна перавязаны матузом. Мне адразу стала ясна, прынамсі на першы погляд, што гэта дзённікі. Калі позірк пабег па заляжалых злілых лісточках, стала відавочна, што іх трэба прыводзіць у чытэльні выгляд. І так ад старонкі да старонкі, па меры паступовага паглыблення ў атмасферу часу, перажываючы разам з бацькам самыя розныя неверагодныя жыццёвые перыпетыі, форс-мажорныя калапсы, калі зямля рушыцца пад ногамі і крушэнне ўсіх надзея становіцца амаль незваротнаю кропкаю, я зразумела, чаму шматпакутнаю чырвонаю стужкаю праходзіць туга, трывога, боль. Напрыклад, вось такі запіс: «Не магу зразумець, адкуль на сэрцы ў мяне так многа трывогі. Нейкае як бы жаданне, нейкае чаканне, няўпэўненасць. Як бы нешта павінна здарыцца — нядобрае, цяжкае» (5.08.1974). Ці гэты: «Трываюся і трываюся. Мабыць, ужо ніколі не дайду да спакойнасці — такую зняве-ранасць выпрацавала ў мяне жыццё» (20.01.1984). А вось запіс у апошні год жыцця: «Госпадзі, як на душы трывожна і страшна» (2.01.1992).

***

Жорны таталітарнай сістэмы не абмінулі майго бацьку, як і многіх яго паплечнікаў. У помнім 1937 годзе 32-гадовага Скрыгана асудзілі на 10 гадоў лагераў. Ён тады быў ужо даволі вядомым пісьменнікам у поўным росквіце творчых сіл, калі ўсё жыццё яшчэ наперадзе і багата высокіх бясхмарных планаў павінны абавязкова спрадуздзіцца. Здавалася, можна было бы проста зламацца, як гэта, на жаль, здарылася з некаторымі асобамі. Можна было бы ужо ніколі не вярнуцца

Ян Скрыган, 1936 год.

ні на родную зямлю, ні ў літаратуру, ні ў нармальнае чалавече існаванне. Аднак гэтага не адбылося. Напэўна, таму, што храм у душы майго бацькі быў змайстраваны са звышмоцнага матэрыялу. І ў гэтым храме ніколі не згасаў агенчык веры, надзеі, любові, ён дапамог вытрымаць усе выпрабаванні, якіх хапіла б, па словах бацькі, на некалькі жыццяў!

Прайшоўшы лагерны тэрмін па поўнай 10-гадовай праграме, бацька не меў права жыць ні ў Беларусі, ні ў буйных расійскіх гарадах. Праблукаваны пэўны час па свеце ў пошуках прыстанку, тата спыніўся ва Узбекістане, горадзе Фергане. Там сустрэў маю маму Ганну Міхайлаўну, якая падчас вайны была эвакуіравана з Масквы з гідролізным завадам, дзе працавала. Там я і нарадзілася. Пражылі мы ў Фергане нядоўга. Усё часцей, па словах таты, стала падступаць туга, ад якой нельга было знайсці выратавання: «Я пачаў бачыць сны, як налівае і ходзіць хвалі жытва, як па лузе растуць кусты, як віюцца ў полі дарогі, і думаў: няўжо ж гэта ўсё я цяпер буду бачыць толькі ў снах?» (Ян Скрыган «Кругі»).

І тут шчасліва выручыла нечаканасць, дзякуючы якой мы неўзабаве апынуліся на эстонскай зямлі, што прытуліла нашу сям'ю ў вельмі цяжкі перыяд жыцця, дала пэўнае апірышча, працу (галоўным бухгалтарам на Сланца-хімічным камбінаце ў г. Ківілі). Думалі, Эстонія стане для нашай сям'і іншай радзімай.

І вось, калі жыццё стала ўжо больш-менш наладжвацца, на тату абрыйнулася новая трагічная неспадзянка. Справа ў тым, што ў 1949 годзе працацілася вынішчальнім катком другая хваль рэпрэсій, якая накрыла сабою ўсіх, хто перажыў жорны першай хвалі 30-х гадоў. Цяпер вырак быў такі: на вечнае падсяленне ў Сібір.

«Вось так скончылася маё гасціванне ў Эстоніі (лістапад 1949 г. — Г. С.). Яшчэ добра, што чэкіст згадзіўся зайсці са мною дадому. Каб я мог пераадзецца адпаведна тату, дзе цяпер мне давадзецца быць (тату арыштавалі акурат на рабоце. — Г. С.). Дома быў Алёшка (мой брацік па маці. — Г. С.), я напрасіў яго збегаць на работу да мамы і сказаць, каб яна скоранька ішла дадому. Вядома, яна тут жа прыбегла... Калі я выходзіў з дому, скроў слёзы яна сказала: “Памятай, дзе б

ты ні быў, я да цябе прыеду”» (Ян Скрыган «Эстонія», 1992 г.).

І прыехала. Разам з намі — дзецеці — мною і брацікам па маці Алікам. Тата падчас сустрэчы на вакзале ў Краснайрскую ціхеньку шапнуў ёй: «Ты вярнула мне жыццё».

Так сталі мы жыць у сяле Сухабузім Краснайрскага краю, дзе зімою маразы даходзяць да -55°, а ўлетку спёка да +50°. Нават часам збіралі два ўраджаі за лета. Сяло гэтае шырока раскінулася сярод тайгі на берагах рэчкі Бузім. Зямлянка, якая была нам жытлом, стала на самым ускрайку, далей цераз рэчку — могільнік, а за могільнікам — тайга.

Неўзабаве ў нашай зямлянцы было ўсё абсталявана. Сваімі рукамі былі зроблены зэллі, стол, палічкі і шмат чаго іншага. Жыццё наладжалася.

«Я думаў, што ўжо карэнны сібірак і нікуды мне не трэба. Але аднойчы на работу да мяне прыбегла Аня і, адчыніўшы дзвёры ў кантору, дала знак, каб я выйшаў. У руцэ ў яе я ўгледзеў раскрыты канверт. Не ведаю, што я падумаў, але на гэту хвіліну ўсё для мяне знікла. “Вось чытай, — сказала яна, з дрыжэннем руکі падаючы той канверт. — Толькі спакойна”. Я яшчэ не паспей прачытаць ні радка, як з розных пакояў захоўвалі дзвёры і людзі падбягали да мяне, віншавалі і ціснулі руکі. Ніхто не ведае законаў, па якіх так скора пазнаюцца добрыя весці. Гэта было паведамленне пра куратуры БССР, я атрымаў яго 17 студзеня 1955 года.

Цяпер я адчуў, што не магу аставацца тут ні аднаго дня» (Ян Скрыган «Кругі»).

***

Намер звярнуцца да жанру ўспамінаў пра людзей, з якімі пашчасціла знацца ў розныя перыяды жыцця, узнік у таты, калі ён вярнуўся пасля рэабілітацыі ў Мінск. Ён адчуў, што цэлае пакаленне, плеяды таленавітых, выдатных беларускіх пісьменнікаў, якіх ведаў у маладосці — тых, якія расстраляны, загінулі ў Сібіры, закатаваны ў турэмных камерах, і тых, хто працаваў без вестак, і тых, якія выпадкова, чудам засталіся жывымі, прайшоўшы праз гораны пекла, — іх імёны аказаліся амаль напалову забытымі. Гэтыя людзі — цвет нацыі, якія навечна застануцца маладымі: Платон Галавач, Васіль Каваль, Юлі Таўбін, Сымон Баранавых, Паўлюк Шукайла, Цішка Гартны, Лукаш Калюга, Алеся Гародня, Міхась Зарэцкі і яшчэ... Бацька адчуваў патрэбу, абавязак перед нашчадкамі, лічыў сваім доўгам, можна сказаць, бачыў місію ў тым, каб пакінуць будучыні памяць аб часе, падзеях, людзіах. Тым больш што такая сфера літаратурнай дзеянасці, як успаміны і наогул усё, што звязана з так званай мемуарнай літаратурай, літаратурным партрэтам, была люба бацьку: «Люблю мемуары. Не парайнаю іх ні з якім раманам. Сувязь часоў, пазнаванне гісторыі. Патрэба душы» (дзённікі, 10.01.1981).

Паралельна з маёй работай над пе-радрукамі дзённікаў бацькі вызравала неабходнасць выдаць усе гэтыя ўспаміны, літаратурныя партрэты-апавяданні асобнай кнігай. Менавіта з дзённікаў я даведалася, з якой траплятлівасцю, любоўю, адказнасцю, сумневамі, ваганнямі тата працаў над кожным вобразам. Вось напрыклад: «Гаўрука я псуо туym, што доўга раблю. І яго трэба карацей. Не напіхваць непатрэбичынай» (дзённікі, 24.10.1981). Ці гэта: «Каторы раз бяруся напісаць пра Ганну Бухарыну

(Ларыну. — Г. С.), пакуль што не даецца» (дзённікі, 3.04.1989). І яшчэ: «Гэта страшная штука — адчай у творчасці. Успамін. Пра тое, як бачыўся з Бэла Кунам у нас у Нова-Іванаўскім лагеры. Адкрыў: што пісаць пра тое неймаверна цяжка...» (дзённікі, 9.02.1989). Ці вось яшчэ: «Не разумею, як я да гэтага часу нічога не напісаў пра Алея Гародню! Трэба абавязкова напісаць! Гэта ж будзе і пра час, і пра сябе, і пра цэлую паласу жыцця нашай літаратуры. І толькі вось сёння, прылегши пасля абеду адпачыць і прачынушыся, успініўшы нечакана той час, — сам на сябе за гэта наасварыўся. Гародня ж — найкалярнайшай і найнеспадзянайшай фігура ў нашай літаратуры» (дзённікі, 12.11.1989).

Гэта тата напісаў, калі яму было 84 гады. Наогул, такая акалінасць не можа не кідацца ў очы. Гэта гады, калі чалавеку пасля вясмыдзесяці і невылечна хвароба. Таму, напэўна, цалкам апраўдана з аднаго боку — жаданне як мага больш зрабіць, а з другога — немагчымастъ тримаць зададзены самому сабе тэмп, што яшчэ больш знясільвае фізічна і духоўна. «Божа, а як цяжка стала пісаць! Вунь таго Гаўрука пішу цяпер — гэта ж пакута! Нічога не хоціца дазволіць сабе лішняга» (дзённікі, 5.03.1986).

Такі душэўны настрой не выклікае здзіўлення, успрымаеца вельмі натуральна, ведаючы і ўзрост, і стан здароўя таты. Здавалася, толькі б паспець дара-біць пачатае. Але ж не, неардынарная творчая душа жыве па сваіх законах. Для яе не існуе анікіх абмежаванняў у думках і думах.

Вось толькі невялікая крыха з таго, што марыў зрабіць тата:

- Сібірска-Эстонска-Ферганская эпа-пейз;

- паездка на Шалтыры;

- спіс апавяданняў-успамінаў за 20 з лішкімі сваіх астрожніцкіх гадоў: «Бо трэба, ой як трэба спяшацца» (дзённікі, 1989);

- «Пяты круг. Дом»: «Трэба конча да-жыць, каб напісаць яшчэ “Пяты круг. Дом”. Гэта вельмі патрэбны круг» (дзённікі, 1986).

***

«Спакою душы не будзе», «Сэрцу горкая далячынь» — фразы, застылі ў часе, так і застаюцца ўсяго толькі за-галоўкамі. Які ўтойваецца падтэкст у гэтых фразах? Якім задумам так і не было суджана матэрыялізацца ў слове? Адказу на гэтае пытанне няма. Па сутнасці, гэта квінтэсэнцыя ўсяго жыццёвага шляху — стромкіх віражоў і па-варотаў, незаменных страт, душэўных катастроф і ўзрушэнняў. У гэтым кан-тэксле з'яўляецца паказальным, прынамсі не выклікае здзіўлення, апошні запіс у дзённіках: «Якая страшная ноч была мне сёння. Я паміраў... Над усім пануе варожасць, ссылка, нікчэмнасць пражытага і бачанага. Адно што было ў мяне высокое, чэснае, яснае — жонка, якая заўсёды і ўсюды ішла за мною. Прычым — гэта ж другая жонка. З першага ж навечна мяне разлучыла ссылка, Сібір. Таксама памятаю яе толькі добра. Вунь на сцяне вісіць і партрэт сына, якога ніколі не бачыў. Цяпер ён сфата-графаваны з дзвім аднім камкамі.

Усё жыццё маё — як казка, толькі ня-добрая, суровая. Як чужая».

18 верасня 1992 года смерць бязліта-ней рукой у адно імгненне назаўжды спыніла сэрца, якое не ведала супакою і адпачынку. Засталася памяць.

16 лістапада 2020 года спаўніяца 115 гадоў з дня нараджэння Яна Скрыгана. Прысвячаю мой сціплы аповед светлай памяці бацькі.

Галіна СКРЫГАН